

HE TŪTOHI HĀTEPE (ALGORITHM CHARTER) MŌ AOTEAROA

Te whāinga hua o te hātepe (algorithm)

Whakamahia ai tēnei mea te raraunga e ngā whakahaere kāwanatanga hei whakamārama, hei whakapiki, hei hora hoki i ngā ratonga ki ngā tāngata o Aotearoa ia rā. Ka taea ngā hātepe ngāwari te whakamahi hei whakaōrite i ngā tukanga pakihī kia ōrite kia tika hoki te tohatoha i ngā rawa iti. Ka taea ngā hātepe matatini kē atu te whakamahi hei whakaputa mōhiotanga mai i ngā kāpuinga raraunga rarahi, matatini rānei hei tautoko i ngā whakatau a te hinengaro tangata, hei hura hoki i ētahi kitenga e kore e kitea wawetia e te hinengaro tangata anake.

Hei āwhina ēnei hātepe i te kāwanatanga kia mārama kē atu ia ki Aotearoa me te hunga noho i Aotearoa. Mā ēnei mōhiotanga ka pai kē atu ngā whakatau a te kāwanatanga, ka whai take, ka tōtika te hoatu. Hei kaupare te whakamahinga hātepe i te kawenga hē o te ngākau tangata, kia kore ai e uru ki ngā whakahaere kāwanatanga, kia puta ai hoki he hua tūturu mā te katoa.

Ahakoā rā, he whakatara kei roto i ngā whāinga wāhi. Hei tauira, ka whakatūturutia pea ngā kawenga hē o te ngākau, ka rurukutia rānei, nā te mahi a ngā hātepe kāore i āta hoahoatia, i āta whakahaeretia i runga i te āta whakaaro. He mea taketake kia whitikia ngā mahi e te rā, me te whāinga here kia tika ai te whakapono me te tautoko a te iwi nui i te kāwanatanga, i āna mahi whakamahi i ēnei taputapu i runga i te tika.

He whakaūnga tēnei Tūtohunga nā ngā Tari kāwanatanga kia āta whakahaeretia he pēhea te whakamahi i ngā hātepe kia tika te tūmataitinga i tētahi taha, te whitinga o te rā ki runga i ngā mahi kia kitea e te iwi i tētahi, te kaupare i ngā kawenga hē tē hiahiatia, me ngā mātāpono o Te Tiriti o Waitangi.

Ngā Tautuhitanga

Tērā tōna matahuhua o ngā taputapu tātari hōhonu ka uru ki te karangata 'hātepe.' Ka timata i ngā taputapu tōtahi, kāore i tino hōhonu, pēnei i ngā tauira rere whakamuri, ngā kauwhata whakatau, mō te nuinga ka tautoko ēnei i ngā matapae, ka whakatika i ngā tukanga kaipakihī, tae noa atu ki ngā pūnaha matatini kē atu, pēnei i ngā whatunga roro me ngā tauira Bayesian, ka uru ki roto ko ngā āhuatanga o te ako ā-mīhini, ina hoki, he tātaitai hōhonu, he matapae hōhonu te mahi.

Ka kitea tētahi whakawhitinga whakaaro whai kiko o ngā momo hātepe matapae rerekē me ngā whakatara mō te tautuhi tika i ēnei, i roto i 'Government Use of Artificial Intelligence in New

Zealand' (New Zealand Law Foundation me te Whare Wānanga o Otāgo, 2019).

Kāore te nuinga o ngā tūraru me ngā painga i ahu mai i ngā hātepe e pā ana ki ngā momo hātepe e whakamahia ana. I ētahi wā he rite tonu te painga (te mōrearea rānei) ka puta i te whakamahinga o ngā hātepe ngāwari noa, tēnā i ngā hātepe mutunga mai o te matatini, kei te āhua o ngā kai o roto, te arotahinga, me te hunga e meatia ana hei hunga whiwhi mō ngā tukanga pakihī o te wā te whakatau. Hei tukunga iho, e kore tēnei Tūtohunga e tūtohu i tētahi tautuhinga tūturu mō tēnei mea te hātepe. Ko tāna kē he here i ōna kaiwaitohu kia arotahi pū ki ērā hātepe he tiketike tonu te tūraru o ngā hua tē hiahiatia, he pānga nui hoki/rānei ki te kotiti te haere, otirā mō ngā hapori whakaraerae he tino mōrearea pea te hua.

Arotake

He mahi Te Tūtohi Hātepe o Aotearoa e whakaotingia tonutia ana, me hoki anō ki te whakatikatika nā runga i ngā hangarau hou o te wā e puta haere nei ki te ao, kāore he mutunga, he mea nui hoki kia tika hei whakamahinga mā ngā tari kāwanatanga. Ka kawea tētahi tirohanga hou o te Tūtohunga Hātepe i roto i te tekau mā rua marama kia mōhiotia ai kua tutuki tōna whāinga, kia tino whitikia ngā mahi kāwanatanga e te rā, kia ū ki ōna whāinga here, kia kua hoki ngā mahi auaha e nātia, kia kua e nui rawa ngā kokikokinga ture mō te tangata.

Ngā Tūāpapa

He wāhi te Tūtohi Hātepe nō tētahi pūnaha whānui kē atu, arā, ka mahi tahi me ētahi taputapu, whatunga, rangahau hoki o te wā, tae atu ki:

Principles for the Safe and Effective Use of Data and Analytics (Te Kaikōmihana Tūmataitinga me te Kaitiaki Raraunga Mātāmua a te Kāwanatanga, 2018)

Government Use of Artificial Intelligence in New Zealand (New Zealand Law Foundation me te Whare Wānanga o Otāgo, 2019)

Trustworthy AI in Aotearoa – AI Principles (AI Forum New Zealand, 2020)

Open Government Partnership, he whakaaetanga ā-ao hei whakapūmau i te whitinga o te rā ki ngā mahi

Data Protection and Use Policy (Toihau Tangata, 2020)

Privacy, Human Rights and Ethics Framework (Te Manatū Whakahiato Ora).

Te aromatawai i te tūponotanga me te pānga

I kitea i te Pūrongo Aromatawai Hātepe he mea taketake ngā tātaritanga hōhonu me te whakamahinga raraunga mō te hora i ngā ratonga tūmatanui. E kore rawa e taea te hoatu i te Tūtohi ki ia ture kaipakihi, ki ia tukanga kaipakihi mō ngā whakahaere, e kore e tutuki, e kore e hoki e kitea ngā painga mō te Tūtohi e wawatatia ana.

Kāti, mehemea e whakamahia ana ngā hatepe e ngā tari kāwananga hei taputapu ka pā nui pea ki te toiora o te tangata, he tūponotanga tiketike rānei ka whara te tini o

te tangata i tētahi pānga pokerehū, he tika kia hoatu ngā āhuatanga o te Tūtohinga.

Mā ngā kaiwaitohu e aromatawai ā rātou whakatau hātepe mā te whakamahi i te poukapa tūraru i raro iho nei. Hei tautoko tēnei i tōna aromātai, mā te tātai i te tūponotanga o tētahi putanga hē, ina whakaritea ki te tiketike tūhono o tōna pānga, kia puta ai he taumata tūraru torowhānui.

Hei tautohu te whakataunga tūraru i te hoatutanga o te Tūtohi.

Poukapa tūraru

Tūponotanga

<p>Tērā tonu pea Ka ohorere tonu te pānga i roto i ngā mahi noa o ia rā.</p>			
<p>I ētahi wā Ka pā pea i ētahi wā i roto i ngā mahi noa o ia rā.</p>			
<p>E kore pea E kore pea e pā, engari he wā ōna ka pā i roto i ngā mahi o ia rā.</p>			
<p style="text-align: center;">Te Pānga</p>	<p>Hakahaka He taratahi te pānga o ēnei whakatau, ā, kāore hoki/rānei e tino taumaha.</p>	<p>Waenga Ka pā te pānga o ēnei whakatau ki tōna rahi o ngā tangata, kei te taumata waenga tonu hoki/rānei te pānga.</p>	<p>Tiketike He whānui te pānga o ēnei whakatau, ā, he taumata hoki/rānei te taumaha.</p>

Te whakatauranga tūraru

<p>Hakahaka Ka taea te hoatu te Tūtohi Hātepe.</p>	<p>Waenga Ka taea te hoatu te Tūtohi Hātepe.</p>	<p>Tiketike Me tino te hoatu te Tūtohi Hātepe.</p>

Te Hoatutanga me te Ngākau-nui

He rerekē te pānga o te Tūtohinga ki ia kaiwaitohu. Mā tēne ara poukapa tūraru ka āhei ia kaiwaitohu kia arotahi ki ngā whakataunga tūraru nui, me te waiho i te nuinga o ngā ture kaipakihi ka whakamahia e ngā tari kāwanatanga ia rā hei whakatinana i ngā whakaritenga ture me ngā

mahi noa a tēnei mea te umanga. Te whāinga ia kia arotahi ki ērā whakamahinga o ngā hātepe he tūraru tiketike, taketake rānei mō te hunga o Aotearoa. Ka arotakea tēnei whakaūnga i roto i te tekau mā rua mārāma hei wāhi o te arotakenga ahunga.

HE TŪTOHI HĀTEPE MŌ AOTEAROA

Hei whakaahua tēnei Tūtohi i te herenga ki te whakarite tikanga e whakapono ai ngā tāngata o Aotearoa ki te āhua o te whakamahinga a ngā tari kāwanatanga i tēnei mea te hātepe. Ko tēnei Tūtohi tētahi o ngā ara e whakakitea nei e te kāwanatanga tōna hiahia kia whitikia ana mahi e te rā, kia ū ki ōna whāinga here, mō te whakamahi raraunga. Ahakoa tērā, e kore e taea te whakatutuki katoa i konei ētahi atu āhuatanga hira, pēnei i te Rangatiratanga Raraunga Māori, ina hoki, he kaupapa matatini ēnei, me motuhake anō te wānanga.

Te Herenga:

E mārama ana tō mātou whakahaere ka pā ngā whakataua, he whakamahi hātepe kei muri, ki ngā tāngata o Aotearoa. E herea ana mātou kia aromatawai i te pānga o ngā whakataua, he whakamahinga i ā mātou hātepe te pūtaka. E herea ana anō hoki mātou ki te hoatu i ngā herenga o te Tūtohi Hātepe, i raro anō i ngā ārahitunga o te whakatauranga tūraru i āta tautohutia.

Ngā Herenga Tūtohi Hātepe:

KIA WHITIKIA E TE RĀ

Kia whitikia tonutia e te rā, mā te āta whakamārama he pēhea ngā whakataua i pāngia ai e ngā hātepe. Ka uru pea ki tēnei:

- » Te mārama kehokeho te reo whakamārama hei tuhi i te hātepe,
- » Kia whakawāteatia nuitia he mōhiotanga mō ngā raraunga me ngā tukanga e wātea ana (hāunga anō ngā wāhi e aukatingia ai tēnei e te ture),
- » Te whakaputa mōhiotanga mō te kohikohi, te whakapūmau me te rokiroki i ngā raraunga.

TE KŌTUITANGA

- Me mātua hora tētahi painga tūmatanui mārama mā ngā herenga Tiriti mā te:
  - » Whakapūmau i tētahi tirohanga Ao Māori ki roto i te whakawhanaketanga me te whakamahinga hātepe, kia hāngai ki ngā mātāpono o Te Tiriti o Waitangi.

NGĀ TĀNGATA

- Me arotahi ki te tangata mā te:
  - » Tautohu me te āta whakapiri atu ki ngā tāngata, ki ngā hapori me ngā rōpū ka whai pānga pea ki ngā hātepe, me te kōrerorero ki ērā kua pāngia e taua whakamahinga.

TE RARAUNGA

- Me āta whakarite kia tika te raraunga hei whakamahina mā te:
  - » Noho mārama ki ōna taupā,
  - » Tautohu me te whakahaere i te kawenga hē.

TE TŪMATAITINGA, TE MATATIKA ME NGĀ TIKA TANGATA

- Me whakaū kia tiakina te tūmataitinga, te matatika me ngā tikanga tangata nā te:
  - » Arotake pūputu i ngā hātepe kia aromatawaia ngā hua tē hiahiatia, me te mahi i ngā mahi e tika ana i muri.

TE TIROTIRO A TE KANOHI TANGATA

- Me noho anō he kanohi tangata hei rangatira mā te:
  - » Whakaingoa i tētahi wāhi whakapānga atu mā ngā pātai a te iwi mō ngā hātepe,
  - » Hoatu ara hei wero atu, hei pira rānei ki ngā whakataua he hātepe te pūtaka,
  - » Āta whakamārama i te wāhi ki te tangata i roto ngā whakataua he hātepe te pūtaka.

He mea waitohu nā:

Tumu whakarae:

Āpiha Tūmataitinga Matua:

Kaiwhakahaere Matua mō te hātepe:

Whakahaere:

Te Rā: